

F. J. CAMPOS DAROCA, F. J. GARCÍA GONZÁLEZ, J. L. LÓPEZ CRUCES y L. P. ROMERO MARISCAL (edd.), *Las personas de Eurípides*, Amsterdam 2007.

L'obra que ressenyem presenta els resultats d'un projecte de recerca desenvolupat a la Universidad de Almería, «ARGUMENTA DRAMATICA. El teatro como argumento retórico y filosófico en la Antigüedad», als quals es sumen treballs d'investigadors de la Universidade de Coimbra, la Universidad de Los Andes de Mérida i la Università Federico II de Nàpols. Tots els articles són publicats en castellà mercès a les traduccions dels originals en portuguès de Leal Soares i Sousa e Silva (a càrrec de Romero Mariscal) i en italià de Miletto (a càrrec de López Cruces). Val a dir en primer lloc que amb la tria d'Eurípides l'equip de recerca ha fet una aposta més segura que no arriscada: Èsquil, posem per cas, presenta el problema de l'autoria, gairebé assenyalada de manera unànime com a apòcrifa, del *Prometeu lligat*, a més dels problemes de datació de *Suplicants*, el que compromet, doncs, el coneixement de l'evolució del seu teatre, reduït altrament a sis tragèdies més la col·lecció de fragments. La producció sofòclia, de datació no especialment problemàtica als efectes d'analitzar l'evolució del seu autor, resulta tanmateix d'extensió comparable a la d'Èsquil. Eurípides, en canvi, amb les seues disset tragèdies –no entrem en les particularitats de l'*Alcestitis* i del grup format per l'*Hèlena*, l'*Ifigènia entre els Taures* i l'*Íon*– i un drama satíric sencer, que cobreixen el període comprès entre el 438 i el 405 a.n.e., forneix un ventall de possibilitats molt més ric per tal d'escatir la dicotomia entre persona i autor.

El volum ofereix, en realitat, més del que anuncia: després d'un treball inicial sobre, efectivament, el(s) personatge(s) en què es desdobra l'autor de la tragèdia euripídica (Francisco Javier Campos Daroca, «Eurípides: autor y *personae*», pp. I-XXII), segueixen una sèrie de contribucions que aborden alguns dels més interessants problemes d'interpretació d'aquest teatre, tot enfocant-los des de la perspectiva de la personalitat de l'autor. En els termes del mateix Campos Daroca, *el conjunto de estudios que siguen desarrollan los avatares de la autoría euripídea en la forma de las personae que han servido para dar expresión autorial a la percepción de las peculiaridades de sus tragedias por antiguos (tal la ocurrencia de un Eurípides sentencioso, filósofo y fisiólogo, ateo, misógino y*

músico singular).¹ El plantejament teòric deriva en darrer terme del pronunciament, gairebé simultani, de Roland Barthes i Michel Foucault sobre la mort de l'autor literari,² i de manera més directa de la formulació d'Alexander Nehamas.³ Campos Daroca subratlla també l'interès del teatre d'Eurípides, en tant que les innovacions introduïdes no afecten les condicions de la representació –escenografia, nombre i abillament dels actors–, sinó l'estructura mateixa de l'obra.⁴

Juan Luis López Cruces presenta l'article «Eurípides músico: *Antiope* y la reescritura de los mitos musicales» (pp. 3-37), una reconstrucció dels fragments de l'*Antiope* que en realitat ofereix molt més del que anuncia. L'autor compta amb una provada experiència tant pel que fa a la musicologia grega antiga com en relació a l'estudi de tragèdies fragmentàries.⁵ La proposta de l'autor

¹ J. Campos Daroca, «Eurípides: autor y *personae*», p. III.

² R. Barthes, «La muerte del autor», *El susurro del lenguaje. Más allá de la palabra y la escritura*, Barcelona, 1987, pp. 65-82 (= «La mort de l'auteur», *Le bruissement de la langue. Essais critiques IV*, París, 1968, pp. 61-67; versió anglesa, «The death of the author», *Image, Music, Text*, Londres, 1977, pp. 142-148); M. Foucault, «Qu'est-ce qu'un auteur», *Dits et écrits I*, París 1994, 780-812 (*Bulletin de la Société Française de Philosophie* 64 (1968), pp. 73-104 (= versió anglesa, «What is an author?», in J. V. Harari (ed.), *Textual Strategies*, Cornell UP, 1979, pp. 141-160; també a P. Rabinow (ed.), *The Foucault Reader*, Harmondsworth, 1986, pp. 101-120; versió castellana, *Qué es un autor*, Tlaxcala, 1985). En realitat, Foucault fou l'autor de la teoria, formulada al si d'una conferència a la Société Française de Philosophie.

³ A. Nehamas, «The postulated author: critical monism as a regulative ideal», *Critical Inquiry* 8 (1981), pp. 133-149; «Writer, text, work, author», in A. J. Cascardi (ed.), *Literature and the Question of Philosophy*, Baltimore, 1987, pp. 265-291. Curiosament, no s'esmenta «What an Author Is», *The Journal of Philosophy* 83 (1986), pp. 685-691.

⁴ F. J. Campos Daroca, «Eurípides: autor y *personae*», p. XVIII: *Su identidad autorial pasa casi exclusivamente por su arte compositiva y pone en relación no a un poeta con una serie de representaciones más o menos exitosas, sino a un poeta con sus obras. La relación con su arte, no ya sólo exclusiva, sino también directa, da en una nueva forma de propiedad.*

⁵ J. L. López Cruces, «Sobre la música (Pap. Hibeh 13)», in J. L. López Cruces & F. J. Campos Daroca, *Alcidamante de Elea. Discursos y fragmentos*, Madrid, 2005, pp. 162-164; «Physiologie, langage, éthique. Une reconstruction de l'*Œdipe* de Diogène de Sinope», (amb F. J. Campos Daroca), *Ítaca. Quaderns Catalans de Cultura Clàssica* 14-15 (1998/99), pp.

suggereix la plausibilitat d'una *Antiope* on Eurípides rehabilitava la figura del músic Amfíó, el mític rei de Tebes. López Cruces combina la rigorositat filològica amb l'anàlisi de les possibilitats teatrals, i fa intervenir dins el debat la documentació no literària, iconogràfica. La versemblança de la reconstrucció proposada descansa en l'establiment d'una minuciosa contrastació que posa en joc diversos gèneres –tragèdia, comèdia, drama satíric, himnes als déus, ditirambe– i posa en diàleg els textos literaris amb la tradició mítico-religiosa i cultural en general. El plantejament d'una mena de paràbasi tràgica mostra també la profunda renovació del gènere tràgic dins la darrera producció euripídica. En aquesta operació de renovació, el paper central de la música dins *Antiope* connecta, d'una banda, amb la revolució estètica del nou ditirambe; d'una altra, amb la refundació del sistema dels gèneres literaris, que Eurípides avança i que es desenvoluparà a les darreries del segle IV.⁶

Lucía P. Romero Mariscal és autora d'un extens article, «Eurípides crítico social» (pp. 39-83), on discuteix bàsicament el concepte de noblesa, εὐγένεια. L'existència de monografies sobre el reflex a la tragèdia euripídica de determinats grups socials –dones, bàrbars, esclaus, νόθοι– aconsellava d'investigar aquest aspecte, que l'autora acompanya amb una reflexió sobre els principals estudis sociològics del teatre euripídic. La seua conclusió planteja que Eurípides estava per un anivellament de la societat atenesa, si entenem el concepte σύγκρασις com el procés de mestallar elements oposats, en aquest cas benestants i menesterosos. La posició del tragediògraf s'hauria degut a una evolució, paral·lela a l'experimentada respec-

---

43-65; «Diógenes y sus tragedias a la luz de la comedia», *Ítaca. Quaderns Catalans de Cultura Clàssica* 19 (2003), pp. 47-69; «Une Antiope cynique?», *Prometheus* 29 (2003), pp. 17-36; «P.Oxy. 2454 (=TrGF adesp. 653): Cuestiones de datación, género y autoría», *Myrtia* 19 (2004), pp. 5-22; «Heracles on Oeta (TrGF adesp. 653 Kn-Sn): Two Supplements», *Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik* 166 (2008), pp. 23-26.

⁶ Cf. J. L. López Cruces, «Eurípides músico. *Antiope* y la reescritura de los mitos musicales», p. 25: (...) Hemos constatado que cada entrada en escena de un personaje ha comportado la evocación de un género dramático distinto: Anfión músico evoca al Tàmiras trágico, el coro, a los sátiros del drama satírico, y ahora, con la irrupción de Zeto, abandonamos el mundo del mito y asistimos a un debate tan actual como los que planteaba la comedia contemporánea, donde Anfión defiende al tragediògrafo y a los nuevos músicos.

te de la justificació de la guerra. Romero Mariscal tracta també d'una figura típica del teatre euripídic, l'heroi esparracat. L'atenció a aquest personatge insisteix sobre la importància atorgada abans als conceptes de σχημα i χαρακτήρ (pp. 50-52 i 52-53). Una menció especial mereixen els annexos, fins a dotze, on queden recollits i comentats els principals passatges d'Eurípides sobre les qüestions d'ordre social, agrupades pels temes prèviament definits per l'autora (pp. 47-49).⁷

Mariano Nava Contreras presenta l'estudi «ΚΡΑΤΩΝ ΝΟΜΟΣ. La ley en el pensamiento de Eurípides» (pp. 85-104), on l'oposició entre φύσις i νόμος rep un tractament que abraça alhora els plans filosòfic, religiós i social. La posició d'Eurípides en relació amb la transcendència de la llei, en tant que Nava subratlla també el caràcter avançat del pensament euripídic, que anuncia l'evolució de l'època hel·lenística mitjançant les teories dels estoics i epicuris.

Carmen Leal Soares sembla parafrasejar un conegut –i controvertit al seu temps– volum sobre l'historiador Tucídides, en titular el seu treball «Eurípides, reportero de guerra» (pp. 105-131). Aquesta faceta de la personalitat euripídica mostra la riquesa d'expressió i d'opinió del nostre dramaturg: la combinació de tècniques diferents i l'adopció de nous recursos lingüístics i estilístics es fan servir, en primer lloc, per atreure l'atenció de l'espectador; però la juxtaposició de perspectives diferents –que Leal Soares analitza amb una metodologia narratològica, molt propera al llenguatge cinematogràfic– respon també a una necessitat comunicativa, la de transmetre i alhora recrear en els espectadors les visions tant col·lectiva com personal del fet bèl·lic.

Fatima Sousa e Silva, coneguda especialista en el gènere de la comèdia, contribueix al volum amb l'article «Eurípides misógino» (pp. 133-190), el més extens del volum. L'estudiosa portuguesa fa un comentari detingut del tractament de la dona al teatre euripídic.⁸ Conjuga amb habilitat tant la vessant sociològica com la tradi-

⁷ Per als temes relatius a l'educació –annexos XI i XII– hauria estat convenient de tenir en compte el treball de J.A. López Férez, «El tema de la educación en Eurípides», in A. Melero (ed.), *Primeras jornadas internacionales de teatro griego*, Valencia, 1994, pp. 209-233.

⁸ Trobem a faltar el tractament al *Ciclop*, on l'absència de personatges femenins no exclou el debat sobre la misogínia, cf. vv. 280-281: *Vosaltres sou els qui vau anar a la ciutat de Troia, a prop de l'Escamandre, per castigar-la pel rapte de la molt maleïda Hèlena?* i vv. 581-584: *No! Mai no us*

ció del comentari filològic, fonamentat en l'exacte coneixement dels termes amb què s'expressa l'autor. L'etopeia de personatges tan complexos com ara Hèlena, Fedra o Medea justifica per ella sola la vàlua de l'obra que ressenyem. Val a destacar també la magnífica i penetrant anàlisi d'un personatge masculí, Admet, que presenta el contrapunt ideal per tal de copsar el tractament euripídic de la qüestió de gènere. Qui estigui encuriós per la pregunta de si el gran tràgic atenès era o no misogin, que llegeixi el treball de Sousa e Silva, que no el defraudarà en cap sentit.

Lorenzo Miletta tracta de «Eurípides fisiològic» (pp. 191-218), una anàlisi de totes aquelles dades de la crítica antiga, especialment aquelles contingudes a la biografia de Sàtir, juntament amb el comentari dels fragments d'interès, amb vistes a la determinació del que hi ha a la tragèdia euripídica del llegat d'Anaxàgores. La conclusió difereix de l'opinió dels antics, per tal com Miletta nega la influència del filòsof de Clazòmenes sobre Eurípides (p. 217). L'associació d'Eurípides amb Heràclit.⁹ ens proporciona una pista que Miletta tanmateix no pren en consideració, ja sigui per raons d'espai o perquè la reserva per a un altre estudi: la *μυρία* de tots tres com a causant de les respectives morts, física la d'Eurípides i Heràclit atacat cadascun d'ells per una bandada de gossos,¹⁰ política la d'Anaxàgores arran d'un procés per impietat.

La segona part del volum està dedicada a la qüestió dels *βίοι* *Ευριπίδου*, i s'inicia amb un nou estudi introductori de F. J. Campos Daroca, «Vida y *Vidas* de Eurípides» (pp. 221-252), on segueix una acurada i molt ben anotada traducció de les biografies d'Eurípides (pp. 253-291) a càrrec de F. J. Campos Daroca, L. P. Romero Mariscal i F.J. García González. Se n'ha de dir la cloenda perfecta per a un volum que renova moltes vessants del nostre coneixement d'Eurípides. La molt completa bibliografia i els índexos –de passatges, onomàstic i d'autors moderns– arrodoneixen la utilitat de l'obra.— JORDI REDONDO. *Universitat de València*.

---

estimaré, les Gràcies són les que em tempten. En tinc prou amb aquest Ganímedes, amb ell reposaré a meravella, per les Gràcies! Gaudeixo més amb noiets que amb les dones (trad. R. Torné, *Eurípides. El ciclop. Sòfocles. Els sàtirs rastrejadors*, Barcelona, 1994).

⁹ Arist. *EN* 1155b.

¹⁰ Per a Heràclit vegeu D.L. IX 3.